

СТРУКТУРА ТА ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ

У статті на підставі аналізу наукової літератури охарактеризовано ступінь розробленості порушеної проблеми, подано різні підходи вчених до тлумачення поняття “спрямованість особистості”; розкрито сутність моральної спрямованості як інтегрованої якості особистості; а також наведено структуру моральної спрямованості, сформульовано педагогічні умови її формування в молодших підлітків.

Ключові слова: мораль, спрямованість особистості, моральна спрямованість, особистісна риса, ставлення, структура, педагогічні умови.

Розбудова української держави відбувається в складних соціокультурних умовах, пов'язаних з нестабільністю суспільної ситуації, знеціненням загальнолюдських цінностей, втратою виховного ідеалу, що негативно впливають на становлення підростаючої особистості. За цих умов питання морального виховання молодого покоління належать до проблем загальнодержавного масштабу, що знайшло відбиття в державних національних програмах “Освіта” (“Україна XXI століття”), “Діти України”, “Виховання дітей та учнівської молоді в Україні”; Законах України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”; Концепції виховання особистості в умовах розвитку української державності; в Указі Президента України “Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян”; Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті.

Одним з найважливіших періодів особистісного становлення є підлітковий вік. Ученими (Л. Божович, Л. Виготський, О. Ковальов, В. Крутецький, М. Левітов, Л. Рувинський, Д. Фельдштейн, Л. Фрідман та ін.) доведено, що цей вік супроводжується суттєвими змінами в психічному розвитку особистості, у тому числі підвищенням рівня самосвідомості, осмисленням своїх можливостей і прагнень у новій для себе ролі члена суспільства, інтенсивним присвоєнням культурних цінностей, на основі чого відбувається її культурне самовизначення, зростання допитливості, прагнення до самостійності, виявлення непримиримості з несправедливістю та злом. Водночас для молодших підлітків характерні невідзначеність ідеалів, емоційна невтриманість, імпульсивність, схильність до навіювання, слабка воля. Ці чинники зумовлюють особливу складність та суперечливість процесу морального виховання учнів молодшого підліткового віку.

Закономірно постає питання про формування в молодших підлітків моральної спрямованості як основи моральної вихованості, адже саме спрямованість сприяє морально-духовному самовизначенню особистості, детермінує її поведінку, вчинки, ставлення до дійсності, інших людей, себе.

Актуальність розв'язання зазначеної проблеми посилюється виявленими в процесі дослідження *суперечностями*: між потребою сучасного суспільства в особистостях, які володіють досвідом морально-духовного самовизначення, і недостатньою зверненістю сучасної школи до виховання моральної спрямовано-

сті школярів на різних етапах їхнього розвитку; між необхідністю виховання моральної спрямованості особистості як основи її морально-духовної зрілості та недостатньою розробленістю науково-методичного забезпечення цього процесу в загальноосвітній школі; між необхідністю оновлення змісту, форм і методів формування моральної спрямованості молодших підлітків та застарілою практикою реалізації цього процесу в сучасній школі.

Мета статті – проаналізувати стан дослідження проблеми формування моральної спрямованості молодшого підлітка; розкрити її структуру та сформулювати педагогічні умови формування вказаної якості особистості.

Нині відсутня достатня теоретична база та практичний досвід розв'язання проблеми формування моральної спрямованості молодших підлітків: у дослідженнях з філософії, психології, педагогіки немає єдиного підходу щодо сутності та структури моральної спрямованості, як немає й певної системи у визначенні змісту, форм і методів, технології, педагогічних умов її формування. Проте спектр досліджень, які можуть слугувати опорою в процесі розробки науково-методичного забезпечення формування моральної спрямованості молодших підлітків, є тематично досить широким. Він включає:

- ідеї видатних філософів, мислителів, педагогів різних країн та епох щодо морального виховання особистості (Арістотель, М. Бердяєв, П. Блонський, В. Вахтеров, К. Вентцель, Г. Гельвецій, І. Герbart, О. Духнович, І. Кант, П. Каптерев, Я. Коменський, А. Макаренко, Платон, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, Л. Толстой, К. Ушинський);

- сучасні дослідження різних аспектів морального виховання: теоретичні засади морального виховання (О. Богданова, В. Лозова, І. Мар'єнко, А. Троцько, І. Харламов, Н. Щуркова та ін.); вивчення специфіки процесу виховання підлітків (Л. Виготський, М. Забродський, М. Кле, І. Кон, А. Реан, Д. Фельдштейн та ін.); мотивація моральної поведінки й діяльності (С. Анісімов, В. Асєєв, Л. Буєва, В. Вілюнас, Г. Карвацька, О. Кононко, О. Леонтьєв, В. Мерлін, П. Якобсон); концепція особистісно орієнтованого виховання (І. Бех, Є. Бондаревська та ін.); формування моральних уявлень, понять та цінностей особистості (О. Вишневський, О. Докукіна, І. Зязюн, З. Плохій, А. Сиротенко); формування моральної поведінки та морального вчинку школярів (М. Боришевський, А. Гусейнов, І. Дубровіна, І. Кравченко, В. Кузь, М. Левківський, К. Чорна, Д. Шимановський); засвоєння морального досвіду, моральних норм (О. Дубасенюк, Л. Канішевська, В. Оржеховська); формування моральної поведінки в умовах сім'ї (Т. Алексеєнко, К. Журба, В. Постовий); формування моральних норм на основі християнських цінностей (Г. Ващенко, С. Ярмусь); висвітлення форм і методів організації діяльності сучасних підлітків у виховному процесі (О. Безпалько, Т. Вольфовська, І. Вачков, В. Вербець, Л. Данилова, Т. Дем'янюк, М. Каргіна, Т. Кузьменко, В. Лопанська, В. Оржеховська, С. Пішун та ін.);

- психолого-педагогічні підвалини проблеми формування спрямованості особистості: аналіз поняття “спрямованість особистості”, його зв'язки з мотивацією (Г. Андрєєва, А. Бодальов, Л. Божович, С. Занюк, Є. Ільїн, О. Леонтьєв, А. Маслоу, С. Рубінштейн, Т. Шибутані та ін.); здійснення типології спрямованості особистості (Т. Коннікова, М. Неймарк) та вивчення окремих аспектів формування моральної спрямованості (З. Алієва, А. Бездухов, О. Боровець, Т. Давиденко, В. Кондаков, Е. Нікєєв, О. Скрябіна);

– дослідження психологів (Б. Ананьєва, Л. Божович, М. Левітова, О. Леонтєва, В. М'ясищева, С. Рубінштейна та ін.) та педагогів (М. Болдирева, О. Богданової, І. Мар'єнка, В. Сухомлинського, Н. Щуркової та ін.) феномену “ставлення особистості”.

Попри велику кількість наукових досліджень, які певним чином сприяють розв'язанню порушеної проблеми, можна констатувати, що в сучасній педагогічній науці не розкрито достатньою мірою сутність і зміст структурних компонентів моральної спрямованості молодшого підлітка, відсутнє наукове обґрунтування педагогічних умов її формування в позанавчальній діяльності.

Для з'ясування суті провідної дефініції дослідження “моральна спрямованість” особистості нами розкрито сутність родових щодо неї понять, таких як: “мораль”, “моральність”, “спрямованість”.

Мораль (від *moralis* – моральний, *mores* – звичаї) у дослідженні подано як систему поглядів і уявлень, норм та оцінок, що регулюють поведінку особистості.

З'ясовано, що мораль є основою виховання особистості, адже як загальна ціннісна основа культури мораль спрямовує активність людини на ствердження самоцінності особистості; рівності людей у їхньому прагненні до гідного щасливого життя. Саме мораль є базовою неінституціональною формою нормативного регулювання відносин індивідів, різноманітних соціальних об'єднань та їхньої поведінки в суспільстві. Вона ґрунтується на визнанні людини найбільшою цінністю, а її прав пріоритетними над інтересами і суспільства, і держави, і нації.

Установлено, що близьким за значенням до моралі є поняття “моральність”, але вона має вищий смисл, бо означає здатність людини творити добро не за зовнішнім примусом, а завдяки внутрішній свідомості та добровільності, а тому збігається з моральною свободою особи.

Моральність людини в різних сферах життєдіяльності визначається її *спрямованістю*. Від спрямованості залежить загальний напрям активної творчої діяльності особистості, її соціальна й моральна цінність. Саме вона визначає поведінку, вчинки особистості. Тому спрямованість – найбільш суттєве та головне в характеристиці особистості (В. Мерлін).

Одним із перших поняття “спрямованість особистості” у науковий обіг увів видатний психолог С. Рубінштейн, який визначив його як динамічні тенденції, що характеризують основні інтереси, потреби, схильності й прагнення людини. Пізніше цю дефініцію досліджували вчені в таких напрямках: як підструктура особистості у взаємозв'язку з такими важливими її характеристиками, як досвід, індивідуальні особливості психічних процесів і біохімічних властивостей особистості (К. Платонов); як вибіркову активність особистості у ставленні до діяльності, інтегральне утворення її властивостей, котре включає в себе систему потреб, інтересів, мотивів, ідеалів (А. Ковальов, П. Якобсон); як ставлення, що домінують (В. М'ясищев); як “сенсоутворювальні мотиви” (О. Леонтєв); як систему мотивів, що переважають (Л. Божович, Р. Немов).

Ученими (Б. Ананьєва, Л. Божович, М. Левітова, О. Леонтєва, В. М'ясищева, С. Рубінштейна) доведено, що спрямованість особистості розкривається не в окремих, випадкових вчинках людини, а в генеральній лінії її життя, в обраній головній сфері діяльності, у ставленні до себе та інших людей. Тому ми розглядаємо спрямованість як провідну підструктуру особистості через систему її *ствалень* до дійсності. При цьому сучасні педагоги (І. Бех, О. Вишневський, М. Красовицький, В. Лозова, О. Сухомлинська, Н. Щуркова та ін.) надають ви-

няткового значення духовно-практичному, моральному характеру ставлень, оскільки вони є педагогічною інтерпретацією сукупності суспільних відносин.

На підставі аналізу різних підходів до розуміння спрямованості особистості (Б. Додонов, І. Дуранов, М. Дуранов, В. Жернов, В. М'ясищев, К. Платонов) ми дійшли висновку, що *спрямованість особистості* є складним сталим особистісним утворенням, яке визначає особливості тенденцій поведінки й дій людини, її ставлення до інших людей, до себе та до різних аспектів своєї життєдіяльності.

Узагальнюючи наведені вище положення, *моральну спрямованість* визначаємо як інтегровану рису особистості, яка акумулює в собі різноманітні за ціннісним змістом її потреби, мотиви, інтереси, установки, ідеали, що сприяє досягненню суспільного чи особистого блага, утверджує добро та визначає моральну поведінку й систему гуманістичних ставлень людини до дійсності, до інших людей, до самого себе.

На рисунку подано схему екстеріоризації спрямованості особистості в дії та вчинку особистості.

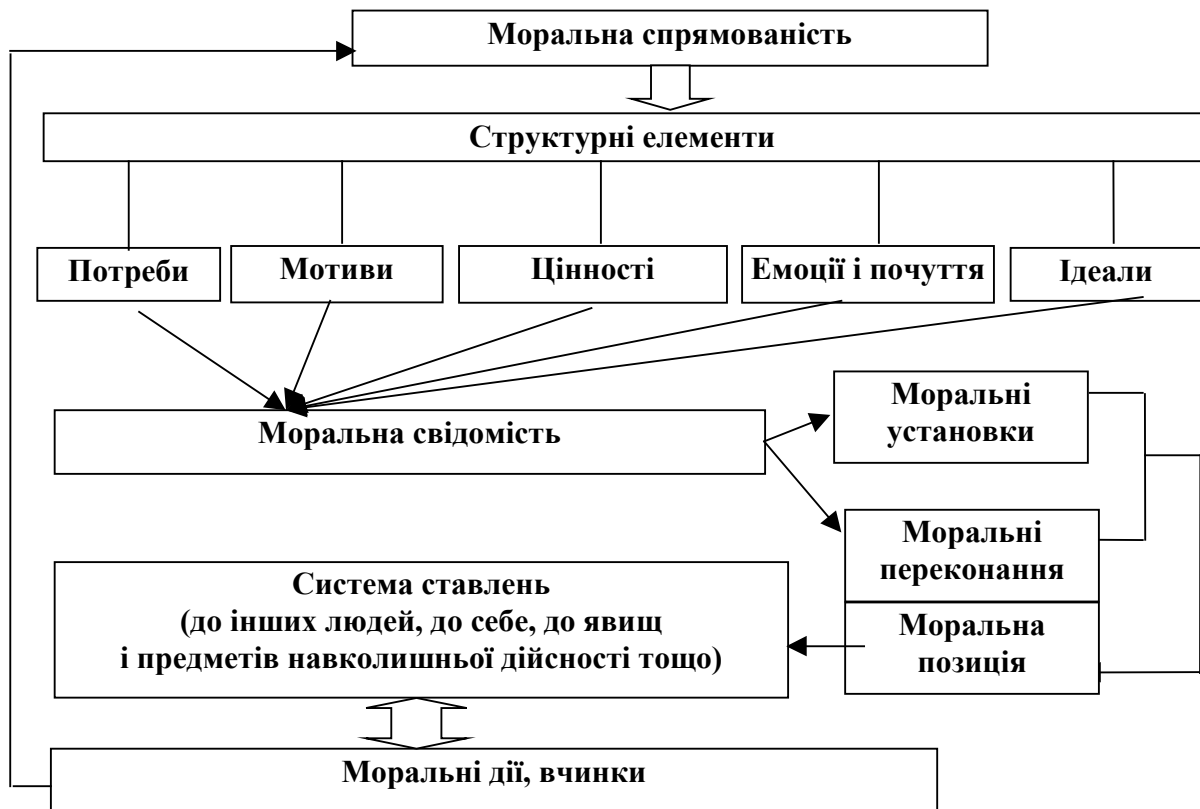

Рис. 1. Процес екстеріоризації моральної спрямованості

Специфіка змісту структурних компонентів моральної спрямованості (потреби, мотиви, інтереси, установки, ідеали, ціннісні орієнтації) молодших підлітків зумовлена їхніми віковими особливостями, найважливішими з яких у цьому контексті є: виникнення почуття дорослості, яке виражається не лише як суб'єктивне переживання, що засвідчує нову якість у ставленні підлітка до самого себе, а й нове ставлення до інших людей; виникнення інтересу до свого внутрішнього світу, до переживань, пов'язаних з моральними питаннями і нормами; зростання самосвідомості та формування самооцінки.

Значний виховний потенціал для формування моральної спрямованості молодших підлітків має *позанавчальна діяльність*. Потужність вказаного потенціалу визначається тим, що вихованці в позанавчальній діяльності мають широкі можливості для набуття досвіду взаємодії й переживання почуття солідарності, вболівання за успіхи товаришів; виявлення моральних якостей; досвіду об'єднання групових зусиль; доброзичливого, толерантного ставлення до інших людей; реалізації прагнення допомогти іншим; засвоєння норм моралі, згоди та співробітництва.

Зазначимо, що позанавчальну діяльність молодших підлітків розглядаємо як систему виховних заходів, яка реалізується з метою створення умов для інтелектуального й духовного розвитку школярів та їх самореалізації.

На підставі узагальнення результатів теоретичного пошуку шляхів розв'язання порушеної проблеми, вивчення досвіду її вирішення в сучасній школі, урахування власного педагогічного досвіду нами сформульовано педагогічні умови формування моральної спрямованості молодших підлітків у позанавчальній діяльності, а саме: 1) забезпечення особистісно орієнтованого педагогічного супроводу досліджуваного процесу; 2) залучення школярів у ситуації, що вимагають виявлення власної моральної позиції; 3) розвиток конструктивного ставлення вихованців до себе з метою їхнього самовдосконалення.

Висновки. Проведений аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми дає підстави дійти таких висновків: спрямованість – провідна підструктура особистості, яка являє собою інтегративне утворення, що забезпечує цілісність особистості, стійкість поведінки й ставлення та відбиває прагнення на об'єкти задоволення інтересів і потреб; спрямованість особистості є набутою властивістю й виражає соціальну природу особистості; моральна спрямованість особистості виступає показником тенденцій поведінки та моральності діяльності людини; моральна спрямованість особистості складається з таких компонентів: потреби, мотиви, інтереси, установки, ідеали, ціннісні орієнтації. Визначені умови формування моральної спрямованості молодших підлітків потребують експериментальної апробації.

Список використаної літератури

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 422 с.
2. Додонов Б.И. Потребности, отношения и направленность личности / Б.И. Додонов // Вопросы психологии. – 1973. – № 5. – С. 18–21.
3. Левитов Н.Д. Психология характера / Н.Д. Левитов. – М. : Просвещение, 1969. – 424 с.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М. : ИПЛ, 1975. – 302 с.
5. Мерлин В.С. Лекции по психологии мотивов человека / В.С. Мерлин. – Пермь : ПГПИ, 1996. – 46 с.
6. Мясищев В.Н. Проблемы отношений человека и его место в психологии / В.Н. Мясищев // Вопросы психологии. – 1957. – № 5. – С. 142–143.
7. Платонов К.К. Структура и развитие личности / К.К. Платонов. – М. : Наука, 1986. – 255 с.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2012.

Попов В.Д. Структура и педагогические условия формирования моральной направленности младших подростков

В статье на основе анализа научной литературы охарактеризована степень исследования поднятой проблемы, представлены разные подходы ученых к трактовке понятия “направленность личности”; раскрыта сущность моральной направленности как интегрального качества личности; а также представлена структура нравственной направленности, сформулированы педагогические условия ее формирования у младших подростков.

Ключевые слова: мораль, направленность личности, моральная направленность, личностное качество, отношения, структура, педагогические условия.

Popov V. The structure and pedagogical conditions which form moral direction of infant pupils

Different conceptions of scientists interpreting the definition “the direction of personality” are presented in the article. Moral direction which forms personal behavior as the integral quality of personality is reflected. The structure of moral direction and pedagogical conditions which can form it are also represented in this article.

Key words: moral, direction of personality, moral direction, personal quality, relationships, structure, pedagogical conditions.